УДК 1(091).128

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.35.11>

СМЕРТЬ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СВІТОГЛЯДНА ПРОБЛЕМА

Павло Нестеренко

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
факультет філософії та суспільствознавства,
кафедра культурології та філософської антропології
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна*

Актуальність теми дослідження визначена перш за все пандемією коронавірусу. Пандемія коронавірусу ясно й чітко продемонструвала, що людина не є всемогутнім господарем Землі, а смерть неминуча на життєвому шляху особистості. Однак всесвітня епідемія коронавірусу також чітко показує, що більшість людей бояться смерті, вони не хочуть помирати, і людство шукає шляхи до вилікування та безсмертя.

Проблема смерті та безсмертя особистості у світогляді сучасної людини пов'язана з низкою питань, у тому числі теоретико-методологічних. Незважаючи на велику кількість філософських праць, присвячених дослідженню різних аспектів феноменів смерті, безсмертя, особистості та світогляду, необхідно констатувати, що в науковій літературі не сформульовано загальноновживаних дефініцій цих понять.

Метою роботи є з'ясування різних філософських і психологічних поглядів на явища «смерть», «безсмертя» та феномени «особистість» і «світогляд».

Під світоглядом автор розуміє сукупність стійких поглядів та уявлень людини про добро і зло, смерть, безсмертя та інші екзистенціальні проблеми особистості, а також усвідомлення та розуміння світу, його закономірностей та власного місця в цьому світі.

У статті проаналізовано низку підходів вітчизняних та зарубіжних авторів, які розглядали явища «смерть», «безсмертя» та категорії «особистість» і «світогляд», що дає підстави говорити про неоднозначне тлумачення природи, змісту та особливостей цих явищ. Запропоновано авторські визначення вищезазначених феноменів, згідно з якими смерть розглядається як гранична ситуація (точка біфуркації), яка приводить людину до безсмертя особистості або до небуття й розчинення в колективному позасвідомому, а особистість – це індивід, який прагне безсмертя. Особистістю не народжуються, а стають тоді, коли людина вперше починає усвідомлювати неминучість власної смерті, прагнути до безсмертя. Доведено, що термін З. Фрейда “*Todestrieb*” правильно перекладати та розуміти перш за все не як «потяг до смерті», а як «інстинкт смерті». Танатос – це вроджений інстинкт смерті.

Ключові слова: смерть, безсмертя, особистість, світогляд, Танатос.

Постановка проблеми. Смерть неминуча на нашому шляху. Кожна людина, приходячи в цей світ, обов'язково помирає. В земному бутті закономірно все має свій початок і свій кінець, тому що земна реальність підкоряється законам часу. На все свій час. Ось пробив час народження людини, а ось і настав час її смерті.

Люди постійно помирають. Одного разу помремо і ми. Однак що ми знаємо про механізми смерті та психологічні закономірності процесу помирання? Для багатьох дослідників тема смерті – табу. Смерть лякає, і про неї не хочеться думати. Коли смерть неминуча з біологічних причин та старіння, чи у людей похилого віку виникають думки про те, що вони помруть? Який психологічний зміст цих думок? Головне, невже смерть – це кінець? Чи існує життя після смерті? На жаль, на ці запитання наука не дає відповіді, більш того, у науки немає навіть методів, як дослідити життя після смерті, тому ми вирішили вийти за

межі психологічної науки та дослідити проблему смерті й безсмертя особистості в межах філософської антропології.

Проблема смерті та безсмертя особистості особливо актуальна та гостро постає в сучасному українському суспільстві у зв'язку з трагічними розстрілами на Майдані (Небесна Сотня) та тисячами вбитих молодих українських військових у зоні АТО. Чи є сенс молодій людині віддавати власне життя на війні в Донецьку та Луганську? Чи після біологічної смерті особистість людини теж помирає, чи вона живе вічно в історичній пам'яті українського народу? Чи можливе безсмертя та вічне життя особистості незалежно від пам'яті про неї або забуття? Всі ці та інші запитання, пов'язані з проблемою смерті та безсмертя людської особистості, вимагають від наукової спільноти України серйозних багатогранних досліджень цієї проблематики як у царині філософії, так і у сфері психології.

За С. Рубінштейном, «наука – це перш за все дослідження» [20, с. 38]. Розпочнемо наше дослідження проблеми смерті та безсмертя особистості з визначення основних понять «смерть», «безсмертя», «особистість» та «світогляд».

Щоб зрозуміти більш глибоко зміст категорій «смерть» та «безсмертя», їх слід розглянути з позицій різних парадигм в історії філософсько-антропологічної думки.

Метою статті є з'ясування різних філософсько-наукових поглядів на феномени «смерть», «безсмертя» та категорії «особистість» і «світогляд».

Виклад основного матеріалу. Згідно з характерними уявленнями найдавнішої культури Сходу, абсолютної смерті немає, людина помирає частково. Смерть – це нагорода за людські страждання, які людина терпить протягом земного життя. Так, говорячи про погляди на смерть у Давньому Китаї, дослідниця І. Лаврікова зазначає, що «життя і смерть рівносильні; смерть не є абсолютним розривом з життям, вона обіцяє зустріч з предками. Мертві продовжують «жити», а живі нічого не знають про їх нове «життя» лише тимчасово» [11, с. 180].

Культура древнього Єгипту залишила працю «Тексти пірамід» (XXV – XXIII ст. до н. е.), в якій розглядається помирання людини як процес переходу душі в потойбічний світ за допомогою заклинань, молитов та чітко й ретельно вибудованих ритуалів та обрядових дій, які допомагають подолати межі життя й смерті. Так, цікавим нам видається філософський древньоєгипетський твір «Суперечка розчарованого зі своєю душею», в якій головний герой говорить так про смерть: «Мені смерть представляється нині зціленням хворого, виходом з пастки страждання. Мені смерть уявляється нині благовонною миррою, сидінням в тіні парусу, повного вітру. Мені смерть уявляється нині Лотосу пахощами, безмежністю на березі оп'яніння. Мені смерть уявляється нині протоптаною дорогою, поверненням додому з походу. Мені смерть уявляється нині небес проясненням, осягненням істини прихованої. Мені смерть уявляється нині домом рідним після багатьох років заточення. По-істині, той, хто перейде в загробний світ, – буде живим божеством, тим, хто творить відплату за зло. По-істині, той, хто перейде в загробне царство, – буде в човні сонячному пливти, ізливаючи звідти благодать, угодну храмам. По-істині, той, хто перейде в загробне царство, – буде в числі мудреців, які без поміхи говорять з божественним Ра» [38, с. 475–476]. Отже, ставлення до смерті у Древньому Єгипті було шанобливим, а смерть розглядалась як перехід у більш досконалу нову реальність – потойбічний світ, у якому знаходилося справжнє безсмертя людини.

У багатьох східних культурах безсмертя розглядається через призму реінкарнації, тобто перевтілення. Ця традиція продовжується в Стародавній філософії Греції (Платон, Емпідокл, Піфагор, Лукрецій Кар, Вергілій). У середньовічній християнській культурі філософи відкидають ідею реінкарнації, розглядаючи безсмертя як існування людської

душі у світі, який, на відміну від емпіричного, є трансцендентальним для індивіда (Августин Блаженний, Фома Аквінський, Тертуліан), але в їх філософських концепціях іноді можна знайти елементи вчення про перевтілення (наприклад, Оріген). Безсмертя починає розглядатися як символічне явище (М. Монтель, П. Помпонаці). Важливе місце ідея безсмертя посідає у філософських працях Г.В.Ф. Гегеля, Л. Фейєрбаха, І. Канта. Також ці дані підтверджує українська дослідниця С. Крилова у своїй фундаментальній праці «Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність» [8].

Кращі науковці та філософи протягом століть намагалися досягти реального безсмертя та знайти наукові шляхи до можливості вічного життя. Безсмертний девіз Фауста Гете «зупинись мить – ти прекрасна» [32, с. 52] є імпульсом до пошуку «життєвої сили» та «біологічної вітальності» (Х. Ортега-і-Гассет), тому що людина не може змиритися з власною долею – одного разу померти та покинути цей прекрасний і таємничий світ земного життя. Саме тому їй хочеться стати вічною людиною та жити безкінечно на землі, щоб знову й знову насолоджуватися спогляданням цієї прекрасної картини земної світобудови.

Розмірковуючи про кінечність власного буття, людство доходить ідеї безсмертя. Дослідник Філіп Ар'єс говорить, що для людської історії ідея безсмертя характерна на всіх етапах розвитку людства, бо індивід прагне вийти за межі ніщо [29].

Проблема безсмертя цікавить людство протягом усіх віків. Особливо цікавими для нас є ідеї античних філософів. На думку дослідниці О. Суворової, для мислителів античності «сама смерть <...> виявляється необхідним елементом світового процесу і є всезагальним законом природи: виникнення нового передбачає смерть раніше існуючого» [22, с. 10–12]. Людина – це результат взаємодії першостихій, а саме води, землі, вогню та повітря. Смерть – це роз'єднання цих чотирьох стихій. Так вважали філософи мілетської школи.

У вченні Демокріта атоми посідають місце стихій, тому особистісне безсмертя як таке неможливе. Атоми під час смерті виходять із тіла людини «внаслідок тиску на них оточуючого середовища» [35], тобто Демокріт та мислителі мілетської школи дотримувалися матеріалістичних поглядів щодо душі людини й заперечували ідею безсмертя людської особистості.

У своїй праці «Федон» античний філософ Платон за допомогою ідеї взаємопереходу протилежностей аргументує ідею безсмертя душі. Душа за своєю сутністю належить ейдетичній реальності – світу ідей, людська ж плоть належить земному світу, який сприймається чуттєво. Платон розділяє та протиставляє ідеальний та матеріальний світи. За Платоном, «світу божественному, безсмертному, такому, що досягається розумом, однорідному, нерозкладному, постійному <...> подібна наша душа, а людському, смертному, такому, що досягається не розумом, багатоманітному, такому, що розкладається і тлінному <...> – наше тіло» [18].

За Аристотелем, «душа є причиною і початком живого тіла <...> Душа є причиною руху, мети і сутності одухотворених тіл» [1], тобто Аристотель не розриває зв'язку тіла й душі, тому що душа – це ентелехія, форма тіла живого, яка пізнає за допомогою плоті матеріальний світ, тому, хоч і не заперечуючи можливість безсмертя особистості, Аристотель ставиться критично до вчення Платона про ейдетичну реальність та розділення душі й тіла.

За дослідником Джефрі Карре, «смерть – це серповидний жнець, біблійний цар жахів» [34, с. 10]. За античним філософом Епікуром, «допоки ми існуємо, смерть не з нами; але коли приходить смерть, значить нас не існує» [30, с. 85]. З цього міркування можна зробити висновок, що смерть не стосується ні мертвих, ні живих.

З матеріалістичної позиції, за дослідниками М. Поттс, П. Байрен та Р. Нілгес, смерть – це «незворотна втрата функціонування частин мозку, які відповідають за свідомий досвід» [33, с. 4].

У «Глумачному словнику» В. Даля «смерть, смертушка, смерточка, ж. – кінець земного життя, кончина, розлучення душі з тілом, помирання, стан віджитого» [5, с. 601], тобто мається на увазі кінець тілесного життя людини, перехід Душі у вічність.

У «Філософському енциклопедичному словнику» смерть визначається як «природний кінець всякої живої істоти» [36, с. 617], а в марксистській традиції, за К. Марксом, «смерть здається жорстокою перемогою роду над конкретним індивідом і ніби протирічить їх єдності; але конкретний індивід є лише деякою визначеною родовою істотою, як така вона є смертною» [36, с. 618], тобто навіть після біологічної смерті, згідно з марксистською філософією, людина залишається жити в роді як носій всезагальних людських рис, які з'єднують індивіда з родом.

На думку Л. Облової, смерть – «це завершений досвід людини, звільнення духу для вічності і безумовного входження в стан абсолютного спокою (неподільності)» [14, с. 211], тобто смерть є ситуацією переходу у вічність та спокій. За переконанням українського дослідника В. Роменця, «запереченням життя є смерть» [19, с. 12], тобто смерть заперечує життя загалом як таке.

В. Роменець у праці «Життя і смерть. Осягнення розумом і вірою» розглядає проблему смерті та говорить, що «життя і смерть – предмет не окремих мистецтв, наукових, філософських дисциплін, релігії, форм практичної діяльності, а людської культури загалом. Основне запитання, в якому пов'язані ці дві сторони людської природи, сформульовані у словах «смысл життя» і «смысл смерти» [19, с. 12]. Також аналіз проблеми смерті та безсмертя особистості здійснюють українські філософи Н. Хамітов та С. Крилова, говорячи, що «пам'ять про особистості, яка живе в інших особистостях, може бути безсмертна лише тоді, коли безсмертні самі ці особистості» [26, с. 36].

Ми розглядаємо смерть із позицій метаантропології дослідників Н. Хамітова та С. Крилової як граничну ситуацію. Смерть – це екзистенціальна проблема, тобто така, котра торкається життя кожного індивіда. Незалежно від типу світогляду особистості смерть є трансцендентною та таємничою загадкою для кожної людини. Для одних людей смерть – це цілковита руйнація і знищення особистості, тобто небуття (матеріалізм) [8], а для інших смерть є метаморфозою і трансцендентним переходом до нового буття (ідеалізм) [10], тобто смерть підводить підсумки нашого життєвого шляху і покладає межу людському існуванню. В чому ж зміст смерті? На нашу думку, зміст смерті полягає в безсмерті особистості.

На думку української дослідниці С. Крилової, безсмертя – це «поняття, що окреслює можливість існування людини поза межами смерті – безпосередньо або в пам'яті нащадків (через творення вчинків або культурних артефактів). Ідея безсмертя – світоглядна основа більшості релігій і низки філософських систем» [26, с. 17]. Безсмертя виходить за межі буденності і дарує людині сенс життя.

Залишаються два запитання. Що таке особистість і що таке світогляд? У нашому дослідженні надзвичайно важливо розглянути основні визначення категорії «особистість», тому що, коли академік С. Максименко і професор М. Папуча та сучасна українська психологія говорять, що «особистість починається з любові» [13, с. 394], ми висуваємо гіпотезу, що особистість починається з усвідомлення власної смертності і прагнення до безсмертя через продовження життя у трансформованій тілесності або духовній трансформації через інтелектуальний розвиток, творчість та співтворчість.

Академік С. Максименко говорить, що «психічні явища людини не існують окремо і розрізнено, а у своїй сукупності вони складають унікальний і неповторний візерунок – психологічну цілісність (міжфункціональну психологічну систему). Лише розуміння структурно-динамічних закономірностей цієї цілісності може відкрити нам як розуміння окремих її складових частин (психічних функцій), так і усвідомлення сенсу існування людини і шляхів оптимізації цього існування. Ця цілісність і нерозривна єдність психіки людини являє собою особистість» [12, с. 348]. Особистість слід розглядати з позиції холізму, тобто такого підходу, який говорить, що людську особистість можна зрозуміти тільки шляхом вивчення індивіда як єдиного цілого.

У філософії та психології існує багато цікавих та плідних для нашого філософсько-антропологічного дослідження визначень та уявлень про особистість. Наведемо деякі з них.

За М. Бердяєвим, «особистість є категорією релігійно-духовною <...> Особистість не народжується, вона твориться Богом. Особистість є Божественною ідеєю та Божим задумом, які виникли у вічності. Особистість є цілісністю та єдністю <...> Особистість і є образом та подобою Бога в людині, тому вона підіймається над природним життям <...> Цінність особистості передбачає існування надособистісних цінностей. Саме надособистісні цінності створюють цінність особистості <...> Особистість є носієм та творцем надособистісних цінностей» [3, с. 62–63].

За В. Бехтеревим, особистість – це «психічний індивід з усіма його самобутніми особливостями – індивід, який представляється самодіяльною істотою по відношенню до оточуючих його зовнішніх умов» [4].

За А. Петровським та М. Ярошевським, особистість – це «визначена включеністю в суспільні відносини системна якість індивіда, що формується у спільній діяльності і спілкуванні» [37, с. 193].

За Г. Олпортом, особистість – це динамічна організація всередині індивіда тих психофізичних систем, які детермінують характерну для нього поведінку й мислення [15].

За Е. Фроммом, особистість – це «цілісність вроджених і отриманих психічних якостей, які характеризують індивіда і роблять його унікальним» [23].

За дослідником Рональдом Комером, особистість (“personality”) – «унікальний і тривалий паттерн внутрішніх переживань і зовнішньої поведінки, який приводить до постійних реакцій в різних ситуаціях» [7, с. 622].

За Яном Стюарт-Гамільтоном, особистість – це «індивідуальні характеристики і стиль поведінки, які в своїй організації або структурі пояснюють унікальну адаптацію людини до оточення» [21, с. 165].

Український вчений Г. Балл говорить про те, що є проблема з визначенням терміна «особистість» у світовій психології і наводить декілька найбільш поширених визначень цієї дефініції. Наприклад, «особистість – це визначена включеністю у соціальні зв'язки системна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні» [2, с. 61].

Академік С. Максименко вважає, що особистість – це «форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності, саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [12, с. 348]. Вслід за дослідником М. Папучею [16, с. 22] ми вважаємо, що ідеї, втілені у цьому визначенні, дуже цікаві й змістовні, особливо тому, що С. Максименку вдалося здійснити дві найсуттєвіші речі: по-перше, утримати об'єкт дослідження, не піддаючись бажанню створити ще одну теоретичну схему, по-друге, діалогічно підійти до аналізу найрізноманітніших теорій і концепцій сучасної психології, що може бути плідним і для філософської антропології.

За дослідницею С. Криловою, особистість – це «глибинна реальність внутрішнього світу людини, що характеризується унікальністю та відкритістю, які реалізуються в самопізнанні та самотворенні й об'єктивуються в артефактах культури. Особистість відрізняється від індивіда тим, що у своїх актуалізованих проявах є трансцендентною щодо умов соціального життя; тоді як індивід постає частиною роду і виду (біологічний атом) та суспільства (соціальний атом). Водночас у деяких психологічних школах ХХ ст., передусім соціоцентричних, особистість витлумачується як соціальна маска індивідуальності» [26, с. 79]. Це визначення продовжує погляди М. Бердяєва, який говорить, що, на відміну від особистості, «індивідуум є категорією натуралістично-біологічною. <...> Індивідуум породжений біологічним родовим процесом <...> Індивідуум народжується та вмирає <...> Індивідуум харчується родом, він смертний, як смертний рід» [3].

За Л. Обловою, особистість – це «символ таїни людської сутності. Особистість ніколи не є результатом творчих здібностей людини, вона є умовою, простором здобування сенсу, намаганням не втратити себе, «збутися» (В. Табачковський), спромогтися бути собою. Особистість – це своєрідне місце для зберігання належного, могутнього для наступників без ознак, натяків, позначок на місцезнаходження головного скарбу людини, тому особистість не дається і не приходить за покликом душі, вона завойовується безупинним і однорідним прагненням віддавати себе Іншому і так творити себе, як світову реальність» [14, с. 226].

Особливо актуальним та важливим нам здається визначення особистості, яке пропонує український дослідник Н. Хамітов. «Особистість – це єдність духовного і душевного начал людини – єдність здатності до творчого пориву, до виходу за свої межі і здатності до любові і співчуття» [24, с. 37]. В цьому визначенні ми також бачимо принцип холізму, особистість є цілісністю, але, на відміну від вузько-психологічного бачення, у цьому визначенні є духовне та душевне начала людини.

Тепер розглянемо категорію «світогляд». За Н. Хамітовим, світогляд – це «спроба осмислити себе і своє місце в Світі як єдності різноманітних світів, тому світогляд завжди є самопізнанням. Водночас світогляд завжди є живим процесом переживання єдності себе і оточуючої реальності» [24, с. 29]. В метаантропології Н. Хамітова світогляд буває трьох видів, а саме буденний, особистісний і філософський, які співвідносяться з вимірами людського буття: буденний світогляд – буденний вимір буття людини, особистісний світогляд – граничний вимір людського буття, філософський рівень світогляду – метакритичний вимір буття. «В результаті маємо екзистенціально-особистісну типологію світогляду, на відміну від соціокультурної, в межах якої виділяються міфологічний, релігійний та науковий типи світогляду» [25, с. 41]. – говорить дослідник Н. Хамітов. У кожному з трьох рівнів світогляду з позицій метаантропології може проявитися як міфологічний, так і релігійний, а також науковий типи світобачення.

«Буденний світогляд – це перш за все результат впливу сім'ї і того соціального середовища, у яке людина включена у дитячі і підліткові роки життя» [24, с. 30], – говорить Н. Хамітов. Буденний світогляд відповідає буденному буттю індивіда та має нетворчий і несамостійний характер. Цей тип світогляду некритичний, людина все приймає на віру, у неї відсутня критичність мислення. Така особа конформна і намагається бути «такою, як і всі» оточуючі люди. В праці «Філософія. Буття. Людина. Світ» Н. Хамітов зазначає, що «не буде відкриттям заявити про те, що більшість людей не свободні у виборі світогляду. Вони абсолютно залежні від пануючих у соціумі ідеологій. Так, в суспільстві з атеїстичною ідеологією значна частина його членів стають атеїстами, а в суспільстві, яке сповідує релігійні принципи, більшість людей – віруючі» [24, с. 29]. Отже, за буденного світогляду людина конформна та стереотипна. Вона намагається бути «такою, як і всі» оточуючі люди.

За Н. Хамітовим, «буденний світогляд є сукупністю соціальних стереотипів свого часу» [24, с. 30].

Особистісний світогляд, на відміну від буденного, вільний, самостійний, критичний та послідовний. Людина долає стереотипи свого мікросоціуму і не приймає на віру все те, що їй нав'язують як «норму» з дитинства. Дослідник Н. Хамітов говорить, що це «світогляд самоусвідомлюючий і самопізнаючий. Погляд в середину себе, пильна увага до динаміки розвитку власної особистості – його суттєва риса» [24, с. 31].

Філософський світогляд, на відміну від особистісного, характеризується світорозумінням, не лише є самостійним, але й набуває нову якість – системність і обов'язково людяність. Як зазначає Н. Хамітов, «філософський світогляд є сходиною особистісного – це особистісний світогляд, який здобув системність і внутрішню цілісність, а тому гуманістичність. <...> Філософський світогляд є найскладнішою та невтомною роботою духу, який долає власну обмеженість» [24, с. 32].

За В. Дільтеєм, існує закон утворення світоглядів. Щоб вирішити загадки життя, «у світоглядах у вищих формах особливо часто застосовується один метод – пояснення деякого незрозумілого даного за допомогою якогось більш зрозумілого» [6, с. 151]. Щоб досягнути проблеми смерті та безсмертя особистості в світогляді сучасної людини, потрібно вивчати, пізнавати та розуміти ці явища в релігії, науці та мистецтві, а в ході дослідження йти за таким принципом, в якому «менш знайоме визначається за аналогією зі знайомим, стаючи у такий спосіб більш доступним науковому мисленню» [6, с. 152].

Щодо будови світогляду, то В. Дільтей говорить, що «усі світогляди, коли намагаються вирішити загадки життя, виявляють зазвичай одну й ту саму будову. Вони становлять тоді одну струнку систему, в якій на основі однієї картини світу вирішуються питання про значення й сенс світу, і звідси виводиться ідеал – вище благо, основні принципи життя» [6, с. 152].

Отже, світогляд – це система, яка має чіткі закономірності свого розвитку та функціонування, в ній виявляється будова духовного життя особистості. Світогляд визначає волю людини та її ставлення до світу.

Світогляди не є витворами мислення і виникають в ході історії людства. За В. Дільтеєм, «вони не виникають у результаті лише однієї волі пізнання. Осягнення дійсності постає важливим моментом у їхньому утворенні, але тільки одним з моментів. Вони – результат зайнятості у житті позиції, життєвого досвіду всієї структури нашого психічного цілого» [6, с. 153].

Український дослідник В. Петрушенко вважає, що світогляд – це «сукупність узагальнених уявлень людини про світ, місце людини у світі, підвалини людських взаємин із світом, що виконують функції людського самоусвідомлення та світоорієнтування» [17, с. 6]. У цьому визначенні нам здається важливим те, що автор звертає увагу на те, що саме світогляд людини впливає на те, як вона себе самоусвідомлює в цьому світі та орієнтується в ньому.

Український філософ С. Кримський говорить, що одним з істотних завдань філософського запитування буття є світоглядна проблематика. «За різних поглядів на предмет філософії і його зміни в історико-філософському процесі нікому ще не вдалося відлучити її від орієнтації на вічні проблеми та висвітлення цілісних, узагальнених характеристик сущого в його універсальній заданості, а відповідно, і від світоглядного погляду на буття» [9, с. 22–23], – говорить С. Кримський, відповідаючи на запитання «Філософія – авантюра духу чи літургія смислу?».

За визначенням українського дослідника В. Шинкарука, «світогляд є однією із суспільно вироблених форм відображення дійсності у свідомості людини. Його відмінна риса полягає в тому, що він відображає дійсність у її цілісності – як природно-суспільний світ життя й діяльності людини – і в її значущості для людини – крізь призму суспільних відносин, життєвих інтересів. Світогляд – невід’ємний атрибут людської свідомості. У ньому безпосередньо виражена суспільна природа людини й творчий характер її свідомості» [28, с. 163].

На думку В. Шинкарука, світогляд пов’язаний зі свідомістю людини і відображається крізь призму життєвих інтересів та суспільних відносин. Ми припускаємо, що проблема смерті та безсмертя особистості полягає не тільки в тому, що світогляд представлений у свідомості індивіда. Світогляд пов’язаний з позасвідомим особистості, він закодований в колективному позасвідомому та проявляється в різних архетипах, серед яких є архетип смерті і безсмертя.

Важливо також прояснити, як у нашому дослідженні ми перекладаємо та розуміємо термін З. Фрейда “Todestrieb”. Звернувшись до електронного словника “Google Translate”, ми знайшли переклад цього терміна з німецької на українську як «інстинкт смерті». Також у американській філософській та психологічній літературі цей термін у працях З. Фрейда переважно перекладений як “death instinct” («інстинкт смерті») [31, с. 32–33] або рідше як “death drive” («те, що рухає до смерті», «стимул смерті»). Російська Рада з психології УМО по класичній університетській освіті для студентів вищих навчальних закладів, також перекладає “Todestrieb” як «інстинкт смерті». «Хоча кількість інстинктів може бути необмеженою, З. Фрейд визнавав існування двох основних груп інстинктів: інстинктів життя і смерті. <...> Друга група – інстинкти смерті, котрі називають Танатос, – лежить в основі всіх проявів жорстокості, агресії, самогубств та вбивств. На відміну від енергії лібідо як енергії інстинктів життя, енергія інстинктів смерті не отримала особливого найменування. Однак З. Фрейд вважав їх біологічно обумовленими і такими ж важливими в регуляції людської поведінки, як і інстинкти життя. Він вважав, що інстинкти смерті підкоряються принципу ентропії» [27, с. 116–117]. Ми вважаємо, що українські філософія та психологія також повинні перекладати “Todestrieb” як «інстинкт смерті».

Виходячи з вищеназваного перекладу німецькомовного тексту З. Фрейда, в нашому дослідженні ми розуміємо Танатос саме як інстинкт смерті. За дослідниками Л. Х’ел і Д. Зіглер, будь-який інстинкт має чотири характеристики, такі як джерело, мета, об’єкт і стимул. «Джерело інстинкту – стан організму або потреба, яка викликає цей стан. Джерела інстинктів життя описує нейрофізіологія (наприклад, голод або спрага). Чіткого визначення інстинктів смерті З. Фрейд не дав. Мета інстинкту завжди полягає в усуненні або редукції збудження, яке викликане потребою» [27, с. 117].

Висновки. Отже, здійснений нами розгляд наукової літератури дає змогу стверджувати неоднозначне тлумачення природи, змісту та особливостей явищ смерті, безсмертя, а також категорій «особистість» і «світогляд». Враховуючи це, ми хочемо запропонувати такі базові визначення вищеназваних феноменів.

Смерть – це перехід з одного стану буття в інший стан буття особистості. Це гранична ситуація (остання точка біфуркації), яка приводить людину до безсмертя особистості або до її небуття та розчинення в колективному позасвідомому.

Безсмертя – це вічне буття особистості, яке проявляється в збереженні цілісності структури її психіки, зокрема свідомості, самосвідомості, вищих пізнавальних психічних процесів.

Особистість – це індивід, який прагне безсмертя шляхом творчості та самоактуалізації, являє собою цілісність, а також має свій унікальний внутрішній світ. Особистістю

не народжуються, а стають. Індивід трансформується в особистість, коли вперше починає чітко усвідомлювати неминучість власної смертності, а також починає прагнути безсмертя.

Світогляд – це сукупність стійких поглядів та уявлень людини про добро і зло, смерть, безсмертя та інші екзистенціальні проблеми особистості, а також усвідомлення та розуміння світу, його закономірностей та власного місця в цьому світі.

Список використаної літератури

1. Аристотель О ДУШЕ / пер. П. Попова, испр. и доп. М. Иткиным с прим. А. Сагадеева. URL: <http://psylib.org.ua/books/arist01/index.htm> (дата звернення: 31.03.2021).
2. Балл Г. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). 2-ге вид., доп. Житомир : ПП «Рута» ; Видавництво «Волинь», 2008.
3. Бердяев Н.. О назначении человека. Москва : Республика, 1993.
4. Бехтерев В. Личность и условия ее развития и здоровья. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lichnost-i-usloviya-ee-razvitiya-i-zdorovya/viewer> (дата звернення: 04.04.2021).
5. Даль В. Толковый словарь русского языка: современная версия. Москва : Эксмо, 2010. 601 с.
6. Дильтей В. Типи світогляду і виявлення їх у метафізичних системах. *Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення)* : навчальний посібник / за ред. Л. Губерського. Київ : Знання, 2009. С. 150–162.
7. Комер Р. Патопсихология поведения. Нарушения и патологии психики. 4-е изд. Санкт-Петербург : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. 640 с.
8. Крилова С. Безсмертя особистості: ілюзія чи реальність? 1999. 138 с.
9. Кримський С. Філософія – авантюра духу чи літургія смислу? *Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення)* : навчальний посібник / за ред. Л. Губерського. Київ : Знання, 2009. С. 15–27.
10. Крылова С. Бессмертие личности как этико-экзистенциальная проблема : автореф. дисс. URL: <http://cheloveknauka.com/bessmertie-lichnosti-kak-etiko-ekzistentsialnaya-problema> (дата звернення: 23.03.2021).
11. Лаврикова И. Поиск бессмертия как лекарство от страха смерти (становление представлений о смерти и бессмертии в истории культуры). *Вестник Московского университета МВД России*. 2011. № 1. С. 179–184.
12. Максименко С. Загальне поняття про особистість та її структуру. *Особистість у психологічних дослідженнях (хрестоматія)* / заг. ред. С. Максименко, М. Папуча. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 348.
13. Максименко С., Папуча М. Особистість починається з любові. *Особистість у психологічних дослідженнях (хрестоматія)* / заг. ред. С. Максименко, М. Папуча. 2-ге вид. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. С. 394.
14. Облова Л. Філософська антропологія. *Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи* : навчальний посібник / В. Андрущенко, Г. Волинка, Н. Мозгова та ін. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2011. С. 198–237.
15. Олпорт Г. Становление личности. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=173885> (дата звернення: 04.04.2021).
16. Папуча М. Проблеми психології особистісного розвитку. Ніжин : ПП Лисенко М., 2008. 384 с.
17. Петрушенко В. Філософія (вступ до курсу, історія світової та української філософії, фундаментальні проблеми сучасної філософії) : навчальний посібник. 2-ге вид. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 596 с.
18. Платон Федон. URL: <https://libking.ru/books/sci-/sci-history/43101-platon-fedon.html> (дата звернення: 31.03.2021).

19. Роменец В. Жизнь и смерть: постижение разумом и верой. 2-е изд. Киев : Лебедь, 2003. 232 с.
20. Рубинштейн С. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 713 с.
21. Стюарт-Гамильтон Я. Психология старения. Санкт-Петербург : Питер, 2010.
22. Суворова О. Человек: душа и тело, смерть и бессмертие. *Поиски решения проблемы в истории культуры*. Москва, 1994. С. 10–12.
23. Фромм Э. Человек для себя. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=46882 (дата звернення: 04.04.2021).
24. Хамитов Н. Философия: Бытие. Человек. Мир от метафизики к метаантропологии : курс лекций. 6-е изд., испр. и доп. Киев : КНТ, 2020. 268 с.
25. Хамітов Н. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. Київ : КНТ, 2017. 394 с.
26. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : КНТ, 2018. 394 с.
27. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 607 с.
28. Шинкарук В. Світогляд і філософія. *Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення)* : навчальний посібник / за ред. Л. Губерського. Київ : Знання, 2009. С. 163–173.
29. Ariès Ph. The Hour of our death. The Classic History of Western Attitudes Toward Death Over the Last One Thousand Years. Second vin. New York : Vintage Books a division of Random House, 2008.
30. Epicurus The Extant Remains with short critical apparatus translation and noted by Cyril Bailly. URL: https://archive.org/stream/EpicurusTheExtantRemainsBaileyOxford1926OptimizedForGreekOnLeft/Epicurus-the-Extant-Remains-Bailey-Oxford-1926%20Optimized%20for%20Greek%20on%20Left_djvu.txt (дата звернення: 31.03.2021).
31. Freud S. Beyond the Pleasure Principle / translated and newly edited by J. Strachey, S. Freud. New York ; London : W.W. Norton & Company, 1961. 68 p.
32. Goethe J.W. Faust. A tragedy in Two Parts. Translated, with an Introduction and Notes, by John R. Williams. Hertfordshire : Wordsworth Editions Limited, 2007. 468 p.
33. Potts M.B.P.A., Nilges R.G. Beyond Brain Death. The Case against Brain Based Criteria for Human Death. New York : Kluwer Academic Publishers, 2002.
34. Scarre G. Death. Central Problems of Philosophy. Series editor: John Shand. Stocksfield : Acumen Publishing Limited, 2007. 176 p.
35. Материалисты Древней Греции: Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / общ. ред. и вступ. ст. М. Дынника. URL: <https://www.runivers.ru/upload/iblock/96d/Materialisty%20drevney%20grecii.pdf> (дата звернення: 31.03.2021).
36. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ильичев, П. Федосеев, С. Ковалев, В. Панов. Москва : Советская Энциклопедия, 1983. 840 с.
37. Психологический словарь / под общ. ред. А. Петровского, М. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
38. Поэзия Древнего Египта. Спор разочарованного со своей душой. *Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах* / сост. А. Моховиков. Москва : Когито-Центр, 2013. С. 475–476.

DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY AS A WORLDVIEW PROBLEM**Pavlo Nesterenko**

*National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of Philosophy and Social Sciences,
Department of Cultural Studies and Philosophical Anthropology
Pyrogoва str., 9, 01061, Kyiv, Ukraine*

The relevance of the research topic is determined primarily by the coronavirus pandemic. The coronavirus pandemic has clearly demonstrated that man is not the omnipotent master of the Earth and that death is inevitable in the life path of the individual. But the global coronavirus epidemic also clearly shows that most people are afraid of death, they do not want to die, and humanity is looking for ways to cure and immortality.

The problem of death and immortality of the individual in the worldview of modern man is associated with a number of issues, including theoretical and methodological. Despite the large number of philosophical works devoted to the study of various aspects of the phenomena of death, immortality, personality and worldview, it should be noted that the scientific literature does not formulate common definitions of these concepts.

The aim of the work is to clarify different philosophical and scientific approaches and views on the phenomena of “death”, “immortality” and the phenomena of “personality” and “worldview”.

Under the worldview, the author understands a set of stable views and ideas of man about good and evil, death, immortality and other existential problems of the individual, as well as awareness and understanding of the world, its laws and their place in this world.

The article analyzes a number of approaches of domestic and foreign authors who considered the phenomena of “death”, “immortality” and the categories “personality” and “worldview”, which gives grounds to argue about the ambiguous interpretation of the nature, content and features of these phenomena. The author’s definitions of the above-mentioned phenomena are proposed, according to which death is considered as a borderline situation (bifurcation point), which leads a person to immortality or to non-existence and dissolution in the collective unconscious, and personality is an individual striving for immortality. They are not born a person, but become at the time when a person first begins to realize the inevitability of his own death, and begins to strive for immortality. It has been proved that Freud’s term *Todestrieb* is correctly translated and understood primarily not as a “death drive” but as an instinct of death. *Thanatos* is an innate instinct of death.

Key words: death, immortality, personality, worldview, *Thanatos*.